

Foto: Hans Dijkstra

G.B.C. Backus

4.1 Neerlands achtertuin

De Deurnese Peel en Mariapeel liggen ter weerszijden van de Helenavaart. Aan de noordzijde hiervan ligt het fraaie dorp Griendtsveen. De natuurgebieden zijn restanten van het eertijds ontoegankelijk veenmoeras van Weert tot Grave. Ten zuidwesten van de Deurnese Peel en Mariapeel ligt het Nationaal Park De Groote Peel. Deze prachtige natuurgebieden mogen met recht Parels in de Peel worden genoemd, net als overigens het dorpje Griendtsveen.

Maar in de Peel is ook een sterke concentratie aanwezig van bedrijven met intensieve veehouderij. Het is weinigen ontgaan dat de Nederlandse intensieve veehouderij in de jaren zeventig en tachtig een onstuimige groei heeft doorgemaakt en in die periode een bron van werkgelegenheid was voor grote delen van Zuidoost Nederland. De neveneffecten daarvan werden in de jaren daarna voor een ieder zichtbaar. Van klein groeiwonder is de bedrijfstak inmiddels verworpen tot maatschappelijk zorgkind van formaat.

In ons kleine, drukke land zal de speelruimte voor veebedrijven kleiner worden. Het platteland is niet langer het domein van de landbouw, maar gaandeweg “gekraakt” door de bevolking. Ons land lijkt steeds meer op één grote plattelandstad. Daarbinnen vindt veehouderij plaats, maar alleen als dit een gewenst en integraal onderdeel van die plattelandstad uitmaakt. En voor natuur is het al niet anders, want in Nederland is ruimtegebrek een dominerende factor. Elders in

Europa vraagt men zich af “hoe houden we het hier?”, de vaderlandse planologen zitten echter met de vraag “waar laten we het allemaal?”.

De landbouw functioneert dus onder invloed van ecologische, economische, en sociale krachten. Deze krachten zijn tegelijkertijd kansen en bedreigingen voor een duurzame ontwikkeling van voedingsmiddelenketens en de groene ruimte. Daarnaast leiden tal van ruimteclaims vanuit andere belangen tot de vraag naar nieuwe vormen van ruimtelijke inrichting.

De huidige uitgangspositie van de veehouderij in Nederland is niet rooskleurig. Dit essay heeft tot doel de relatie tussen intensieve veehouderij en natuur voor de komende decennia te verkennen. Ten behoeve van deze verkenning worden drie grondvormen van veehouderij omschreven. Een inschatting is gegeven van de mate waarin de vormen, ‘veehouderij als onderdeel van de voedselkringloop’, ‘veehouderij verweven met landschap’, en ‘veehouderij ten behoeve van natuurbeheer’, voor zullen komen. Eerst worden echter een aantal drijvende krachten omschreven die als dilemma’s uitpakken. Mogelijk kan het essay daarnaast stof aandragen voor een vruchtbare discussie over oplossingsrichtingen voor de intensieve veehouderij in Nederland. De gevolgde aanpak voor de totstandkoming van dit essay bestaat uit het voeren van drie brainstormsessies met experts op het gebied van stallenbouw, ruimtelijke kwaliteit en planologie. Op basis van de discussies werd de inhoud en structuur van het essay gevormd.

De huidige uitgangspositie van de veehouderij in Nederland is niet rooskleurig

De voedselproductie had sinds de Tweede Wereldoorlog een hoge plaats op de politieke agenda

4.2 De wereld wordt een dorp

De verdere liberalisering van de wereldhandel leidt er toe dat in tegenstelling tot het verleden de consument voor zijn voedsel niet meer afhankelijk is van een regio. De consument kan het voedsel betrekken vanuit de gehele wereld. De vraag is - of gezien die liberalisering - er noodzaak is om intensieve veehouderij in Nederland te laten bestaan en/of te ontwikkelen. Mogelijk zijn er locaties in de wereld die veel gunstiger omstandigheden hebben dan in Nederland. Dan zal de intensieve veehouderij in Nederland verdwijnen, zoals ook met de textiel is gebeurd, of terugvallen tot op het productieniveau waarbij de nationale voedselvoorziening gewaarborgd is.

Tot voor kort domineerden de agrarische activiteiten in het buitengebied in Nederland. De voedselproductie had sinds de Tweede Wereldoorlog een hoge plaats op de politieke agenda. Alles stond in het teken om de voedselproductie efficiënter te maken en verder te laten ontwikkelen. Het landelijk gebied werd hieraan ondergeschikt gemaakt. Steeds meer mensen in Nederland vragen zich tegenwoordig echter af of het landelijk gebied ondergeschikt mag worden gesteld aan de landbouw. Het lijkt er zelfs op dat de eigenschappen en kwaliteiten die het landelijk gebied dient te hebben zoals natuur, bossages, groene vlakten, en weinig of geen bebouwing, steeds meer centraal komen te staan. Duidelijk is dat landbouw hier best een plaats in kan hebben, maar dan ondergeschikt aan de kwaliteiten die men van het landelijk gebied verlangt of wenst te zien.

Indien als gevolg van de verdere liberalisering van de wereldhandel Nederland niet echt nog een rol hoeft te vervullen, of kan vervullen, zal land-

bouw in het Nederlandse buitengebied alleen nog een ondersteunende rol voor het landschap vervullen. Niet de economische productie staat dan centraal, maar het feit dat de landbouw een rol vervult in het beheer van het buitengebied. Dit betekent dat de landbouw altijd een subsidiegebonden karakter zal houden ten dienste van het landschap. Indien er wel landbouwproductie ten behoeve van de wereldvoedselvoorziening mogelijk en gewenst is in Nederland, zal deze nog ondergeschikt zijn aan het landschap dat men wenst. Dan is er geen sprake van een subsidielandbouw, maar van een landbouw die economisch rendeert binnen te formuleren kaders. Het beste is om tot een systeem te komen dat zowel past voor de ene als de andere vorm van landbouw. Dan kunnen individuele ondernemers binnen vastgestelde kaders afwegen waarvoor men kiest: economische productie voor de markt of voor subsidielandbouw.

4.3 Duurzaam ondernemen en duurzaam burgeren

Technologische ontwikkelingen zijn van grote invloed op de wijze waarop mensen tegen tijd en afstand aankijken. Vroeger werd het ritme van de tijd bepaald door het werk op het land. Met de verspreiding van uurwerken kregen mensen een ander tijdsbesef: "tijd is geld". De laatste decennia werden afstanden 'korter' door transport en moderne communicatiemiddelen. Massatoerisme en recreatie zijn bezig aan een onstuitbare opmars. In onze global village strekken de gevolgen van het handelen van individuen zich ook uit naar anderen en over steeds grotere gebieden. Het economisch gedrag van een Nederlandse veehouder is van invloed op het ecosysteem in het Amazonegebied.

De vraag is of ethische afwegingen een rol kunnen spelen bij de huidige problemen. Als alternatief voor een houding waar het belang van de mens centraal staat, wordt wel gepleit voor een houding met de ecosystemen zelf als leidend beginsel. De mens staat dan niet boven de natuur, maar is deel van de natuur. Ook deze houding geeft echter geen volledig antwoord voor de problemen van alledag. Moeten we voedsel bewaren in de koelkast, of via genetische modificatie langer houdbaar maken? En zijn er morele grenzen aan het snoeien van planten? Het alternatief voor bewerken is immers vaak verrotting (Vorstenbosch, 2000).

Natuur gaat in haar zuivere vorm niet samen met “ingrijpen door de mens”. Zo beschouwd hebben we in Nederland geen natuur. In de reeds eerder genoemde Peel wordt het waterpeil zorgvuldig beheerd door de mens om het ecosysteem in stand te kunnen houden. Voor de veehouderij met gedomesticeerde dieren geldt hetzelfde. Welke afweging tussen mensen en het ecosysteem (waar de mens deel van uitmaakt) de minste problemen oplevert, is niet eenduidig. Zeker is wel dat de samenleving producenten en consumenten zal gaan vragen hoe men bij het economisch handelen rekening houdt met de belangen van mensen, dieren en de rest van de natuur. Dit proces wordt versterkt door de gaandeweg veranderende gevoelswereld van mensen, leidend tot een sterkere identificatie van de individuele burger met het wel en wee van anderen, waaronder dieren (Spierenburg, 1998). Het gaat uiteindelijk om het nemen van verantwoordelijkheid door het individu: duurzaam ondernemen én duurzaam burgeren.

4.4 Haagse burelen

De meervoudige opgave voor de veehouderij is om kostenbewust en marktgericht te opereren. De Nederlandse veehouderij heeft door het veranderende Europese graan- en milieubeleid geen kostprijsleiderschap meer. Er moet meer uit de markt komen. De kanteling naar en ontwikkeling van vraaggestuurde ketens is echter een complex proces, gekenmerkt door verschillen in belangen, kennis en machtsposities. Daarbij lijken oplossingen dichtbij en toch ver weg, en duikelen weergaloos opportunisme en oprechte bedoelingen over elkaar in een vloedgolf van initiatieven. Voorwaarde voor het oplossen van de huidige problemen is het onderkennen van de gezamenlijkheid ervan. De realiteit van landbouw in Nederland is er echter een waar een polderoverleg-model nagenoeg ontbreekt (Van der Schans en Backus, 2001). Mede daardoor verloopt de politieke besluitvorming rondom veehouderij ook zo moeizaam. De daarmee gepaard gaande onzekerheid is van invloed op het toekomstperspectief van zowel veehouderij als natuur. Opvallend daarbij is de sectorale benadering van politiek-bestuurlijke discussies. Deze politiek met een sectorale benadering van de veehouderij leidt slechts tot deeloplossingen zoals emissiearme ‘groen-label’ stallen. De onvermijdelijke schaalvergroting die hier het gevolg van is zal door de burger, die alleen maar grotere stallen ziet verrijzen, niet begrepen worden.

4.5 Grenzen aan de ruimte

Duurzame ontwikkeling verbetert de kwaliteit van het leven met inzet van minder natuurlijke hulpbronnen. Hierbij mogen de komende generaties niet worden geconfronteerd met de negatieve effecten van ons gebruik van die hulpbron-

Het gaat uiteindelijk om het nemen van verantwoordelijkheid door het individu: duurzaam ondernemen én duurzaam burgeren

	1990	2000	2010 (schatting)
Varkens	9.000	6.000	4.000
Melkvee	36.000	28.000	19.000

Tabel 1: Aantal gespecialiseerde melkvee- en varkensbedrijven in Nederland. Naar Langelaan en de Bont (1999).

nen. Het gaat om de kwaliteit van economische, ecologische, én sociale systemen. Ondanks de complexiteit ervan heeft het begrip duurzaamheid een positieve lading. Het lijkt vanzelfsprekend gewenst en de moeite waard. Indien er op wordt ingegaan, blijken mensen er echter heel verschillend over te denken. Zowel voor de gangbare als alternatieve vormen van landbouw is niet eenduidig in welke mate ze kunnen bijdragen aan het streefbeeld van een duurzame landbouw. Zo draagt biologische landbouw minder bij aan verzuring en vermesting, maar er is meer land voor nodig. Essentieel voor een vruchtbare discussie is de vraag naar het schaalniveau waarop we duurzaamheid willen invullen¹. Het maakt uit of dat gebeurt op het niveau van het bedrijf, de regio, of de wereld. En op basis van welke criteria bepalen we dat? Als wij bijvoorbeeld jaarrond seizoensgebonden fruit en groenten willen kunnen eten, komen we niet uit met regionale kringlopen.

4.6 Naar een Aartse landbouw?

Enkele jaren geleden pleitte een groep deskundigen voor een meer 'Aartse' landbouw met daarbij een sterkere koppeling met de grond (Werkgroep De Zeeuw, 1998). In de middeleeuwen kenden de boeren een dergelijk systeem ook al. Hun juridische positie daarin was die van horige. Het gaat er nu echter niet meer om de boer te binden aan het land, maar om een evenwichtige belangenafweging ten behoeve van een juiste vaststelling van spelregels over de verdeling van het buitengebied².

Natuur en landschap zijn belangrijke vestigingsfactoren voor wonen en werken. Om het landschap voor verdere aantasting door stedelijke bebouwing te behoeden is het principe van zoning met groene en rode contouren geïntroduceerd. De positie van de grondeigenaar in het groene gebied verslechtert hierdoor echter en die van de eigenaar in het rode gebied verbetert juist. Dit is strijdig met het principe van eerlijk bestuur (Luijt, 2001).

De prijzen van onbebouwde grond in Nederland lopen uiteen van enkele gulden per vierkante meter in natuurgebieden tot bijna vijfhonderd gulden in sommige kernrandzones. Stad en platteland worden onterecht gescheiden. Momenteel is er in het kader van de stadsvernieuwing slechts discussie over vormen van publiek private samenwerking binnen de rode contouren. Welke bestuurlijke laag voelt zich verantwoordelijk voor natuur en landschap, en voor een rechtvaardige verdeling van lusten en lasten? Opvallend in deze is de rol van de gemeenten die inzake regionale natuur en landschap energetisch gezien functioneren op het niveau winterslaap. De parels de Deurnese Peel en Griensveen vormen ogenschijnlijk een landschappelijke eenheid. Bestuurlijk heeft er echter een complete ont koppeling plaats gevonden. Het Rijk en Europa regeren op het platteland en sturen met subsidies en heffingen. De bevolking van Griensveen heeft geen invloed op zijn buitengebied en voelt zich dan ook niet verantwoordelijk. Een belangrijke uitdaging voor de Reconstructie Zandgronden is het herstel van de koppeling tussen stad en platteland. Hiertoe dienen ontwikkelingsrechten niet via rode en groene contouren willekeurig te worden toegewezen, maar aan alle grondeigenaren te worden toegekend en

1. M.J.G. Meeusen (2001). *Persoonlijke communicatie.*

2. *De gangbare indeling in intensieve en extensieve landbouw op basis van het grondgebruik is niet zuiver. Het gaat minstens zozeer om het overmatig gebruik van medicijnen en gewasbeschermingsmiddelen, dan om het intensief gebruik van de schaarse grond in Nederland. Dit laatste veroordelen is het kind met het badwater weggoeien.*

verhandelbaar worden gesteld. Daarnaast moeten de stedeling, dorpeling en projectontwikkelaars niet alleen in bovenwijkse voorzieningen investeren, maar ook in een aantrekkelijk buitengebied.

Het aantal veehouders zal de komende decennia met vele duizenden afnemen (tabel 1). Dat wil echter nog niet zeggen dat het aantal stallen met eenzelfde aantal afneemt. Zonder gericht (reconstructie)beleid zal het gros van deze duizenden stallen er dan nog steeds staan, al dan niet verloederd.

4.7 Versteende landschappen

De onstuimige opkomst van de intensieve veehouderij na de Tweede Wereldoorlog leidde tot grootschalige stallenbouw. Aan een stal kon je niet meer zien of je in Drenthe of in Brabant bent. De stallen zijn zuiver functionele eenheden en hebben geen regionale identiteit, zoals boerderijen vroeger.

De burger wil naast voedsel in zijn vrije tijd ook genieten van groen. Hij stelt eisen aan het landschap, zowel het natuur- als cultuurlandschap. Door beleidsmakers wordt dit echter te eenzijdig vertaald in het versterken van het natuurlijk karakter van het landschap. De landschappelijke kwaliteit ligt in het effect op de beleving van het landschap door mensen. Christo's *Running fence* in Californië betreft een esthetica die wordt geschapen door het gebruik van lijnen op een vaak onregelmatig vlak. Een mooi landschap kan ook worden geschapen door het opzettelijk gebruik van door stallen en akkers gevormde lijnen. De verstening van het buitengebied is geen probleem door het aantal stallen dat er staat, maar doordat deze stallen te groot en niet mooi zijn. De schaal van de gebouwen past niet in de

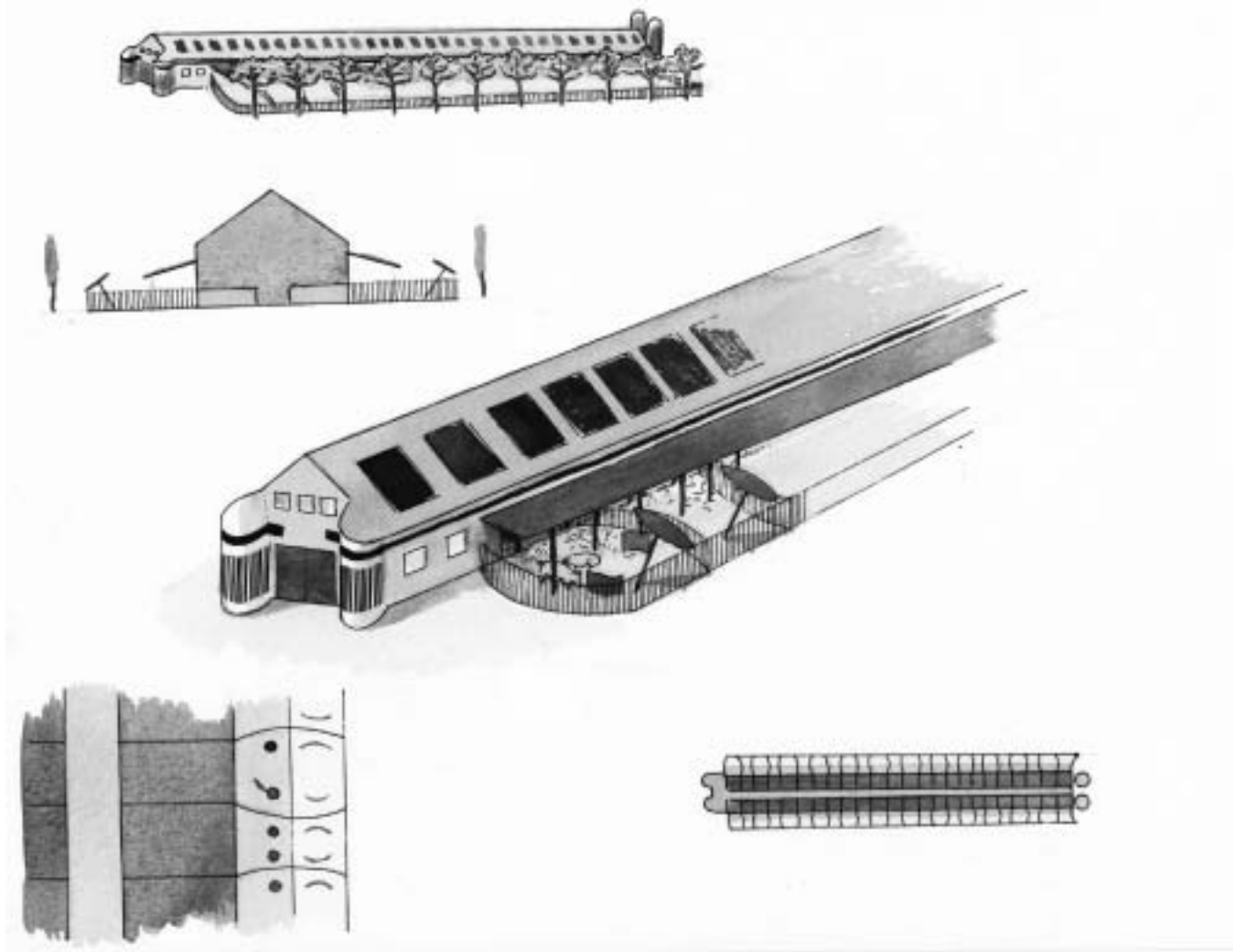
maatvoering van het landschap. Niet zozeer het aantal stallen is het probleem, maar de lelijkheid ervan. Schoonheid heeft verschillende aspecten:

- 1 Esthetiek van het object zelf: hier gaat het om de pure schoonheid der dingen;
- 2 Inpassing in het landschap: verschillende landschappen vragen verschillende vormen;
- 3 Functionaliteit en herkenbaarheid: mensen hebben opvattingen over 'hoe het hoort'.

Dingen die een herkenbare functie hebben, worden hoger gewaardeerd. Aan huidige schuren is niet te zien wat er zich binnen afspeelt. Dat zou kunnen via karakteristieke vormen van stallen voor kippen, koeien, varkens, en door de bijbehorende activiteiten zichtbaar te maken. Een goed en mooi bedrijf wordt gekarakteriseerd door het geheel van woonhuis, erf en stallen. Deze vormen daadwerkelijk één geheel en hebben een goede maatvoering en compositie. Dit geheel appelleert aan 'boerentrots', kan oud en nieuw door elkaar zijn, en is gebiedseigen via materiaalgebruik, bouwstijl (nieuw of oud) en kleurstelling. Eenheid wordt verkregen door situering, compositie en maatvoering van diverse gebouwen.

Door mooiere stallen te bouwen die tevens een regionaal karakter hebben, wordt ook een basis gelegd voor een merkenbeleid voor landbouwproducten. Indien goed vermarkt, kunnen streekproducten tegen een hogere prijs verkocht worden dan normale producten. De markt is beperkt en Nederland is er tot nog toe niet echt succesvol in geweest, maar de mogelijkheden zijn er (kaas, wijn, Parma-ham). Voorwaarde is wel dat een duidelijk 'eigen' product kenmerkend voor de streek geproduceerd wordt.

Door mooiere stallen te bouwen die tevens een regionaal karakter hebben, wordt ook een basis gelegd voor een merkenbeleid voor landbouwproducten

Een mooie varkensstal. Een doordacht ontwerp van een varkensstal kan bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit van het buitengebied. Om een 'Parel in de Peel' te kunnen zijn moet de stal ten opzichte van erf en boerderij goed gesitueerd zijn. Erfbeplanting en een bomenrij langs de stal verbeteren het aanzien. Een speels gebruik van aardkleuren en ronde vormen kan verrassende effecten opleveren. Gedeeltelijk overdekken van de uitloop maakt de overgang tussen binnen en buiten minder abrupt. (Illustratie: Ed Hazebroek, Leersum)

4.8 Kunst is mooi, en maakt innovatief

Gedurende vele jaren gevormde tradities bemoeilijken de zoektocht naar een andere marsroute. Toch moet de veehouderij nieuwe wegen inslaan door andere methoden te ontwikkelen, en er beter over te communiceren. Ook consumenten hebben sterke traditionele opvattingen. Maar dan over voeding. De open houding van de consument tegenover technologie in auto's staat in schril contrast met zijn houding tegenover technologie in voedsel. Bij voedsel wil de consument graag het predikaat 'natuurlijk' op de verpakking hebben. In ons voedsel zit echter al veel techniek. Ziedaar het dilemma. Temeer omdat nog meer techniek nodig is om de groeiende wereldbevolking te blijven voeden.

Uitgangspunt moet zijn dat de consumenten hun keuzes moeten kunnen blijven maken, inclusief het daarvoor benodigde inzicht in de mogelijke gevolgen van deze keuzes. Is dat inzicht niet aanwezig, dan moet transparantie worden georganiseerd. Voor een forel hoeft dat bijvoorbeeld dus niet. Een forel kan alleen leven in zuiver water. Een mooi voorbeeld hoe het uiterlijk of de aard van iets tevens het gebruik en de omstandigheden ervan aangeeft. De noodzaak van het organiseren van transparantie hangt dus af van of we te maken hebben met fenomenen die onthullen of verbergen.

Kunst en ambachtelijkheid hebben beide esthetische waarde. Beide kunnen mooi zijn. In tegenstelling tot ambachtelijkheid heeft moderne kunst echter een ontregelende en confronterende werking. Kunst laat zich op het eerste gezicht moeilijk combineren met de traditionele opvattingen die burgers hebben over voedsel. Anderzijds gaat kunst samen met verbeeldingskracht en vernieuwende standpunten. Het versmelten van landbouw

en kunst zou de landbouw aldus een veel sterker innovatief karakter kunnen geven. Hoe dan kunst en landbouwtraditie met elkaar te verenigen? Kunst en traditie op het veebedrijf met elkaar verenigen is mogelijk indien we op een juiste wijze rekening houden met de noodzaak tot transparantie. In tegenstelling tot bij silo's en dergelijke moet het houden van vee zelf transparant zijn. Dit kan door de dieren buiten te houden, of door transparant verantwoording af te leggen over hoe de dieren worden gehouden. Maar voor de opslagruimten en silo's op het bedrijf geldt dat niet. Een silo zou ook best Art deco kunnen worden beschilderd, in plaats van met groen omgeven. Aldus zou kunst een rol kunnen spelen in het aantrekkelijker maken van intensieve veehouderij door een artistieke regionale identiteit te geven aan bij het bedrijf horende ornamenten als silo's en schuren (bijvoorbeeld Mondriaan-achtige bouw in West Brabant) en siersoorten. De karakteristiek van het landschap is belangrijk voor de bijpassende stijl: bij nieuw (polder)land past iets anders dan bij oud land.

4.9 Toekomstige grondvormen van veehouderij

De Varkenspest in 1997 en de Mond en Klauwzeer epidemie in voorjaar 2001 hebben als katalysator gewerkt voor de discussie over de toekomst van de veehouderij. In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog was de functie van de intensieve veehouderij in Nederland klip en klaar: Voedselvoorziening en welvaartsverbetering van de regionale economie in Zuid-oost Nederland.

De functie en verschijningsvorm van de veehouderij zal de komende decennia veranderen als gevolg van de kanteling van aanbod- naar vraag-

De karakteristiek van het landschap is belangrijk voor de bijpassende stijl: bij nieuw (polder)land past iets anders dan bij oud land

	Melkveebedrijf	Zeugenbedrijf
Omvang bij één arbeidskracht	60 koeien	250 zeugen
Geïnvesteed vermogen (mln euro)	2,7	0,7
Saldo	90.000	90.000
Arbeidskosten	36.000	36.000
Vergoeding voor kapitaal (euro)	55.000	55.000
Bruto rendement op geïnvesteed vermogen (%)	2	8

Tabel 2. Rendabiliteit en benodigd vermogen in de veehouderij (indicatief)

gestuurde voedingsmiddelenketens, en het toenemende gebrek aan ruimte in Nederland. De komende eeuw zal de wereldbevolking verder toenemen en welvarender worden. In grote delen van de wereld leidt dit tot meer vraag naar dierlijke eiwitten. De consument, en daarmee de consumptie, verandert voortdurend. Zo leiden vergrijzing, groei van het aantal éénpersoonshuishoudens en toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen tot de opkomst van de gemakgerichte consument, naast de prijsbewuste consument. Voedingsketens proberen daarop in te spelen door hun functie te transformeren van voedselvoorziening voor het volk tot het bieden van keuzemogelijkheden aan de consument. Het Nederlandse buitengebied heeft drie invloedssferen: in Zuid-west Nederland domineert de stedelijke invloed, in het Drentse zandgebied, de Veluwe, en de IJsselvallei domineert de invloed van natuur en recreatie, en in de rest van het buitengebied is de landbouw nog steeds bepalend. Deze invloedssferen bepalen mede de regionale ontwikkelingsmogelijkheden voor de veehouderij. In de gebieden met een stedelijke invloedssfeer zal de landbouw verder worden teruggedrongen (Veeneklaas et al., 2001). In de land- en tuinbouw zijn akkerbouw en de melkveehouderij overwegend grondgebonden. De prijs van grond in Nederland leidt tot een

dermate gering rendement op geïnvesteed vermogen dat beide sectoren op de lange duur niet kunnen voortbestaan op basis van produceren van zuivel- en akkerbouwproducten tegen wereldmarktprijzen, althans niet als eigenaar van de grond. De glastuinbouw en intensieve veehouderij zijn niet grondgebonden en hebben daarmee een gunstiger rendement, althans bij voldoende schaalomvang. Zo is het bruto rendement op geïnvesteed vermogen in de melkveehouderij vier keer zo klein dan op een zeugenbedrijf (tabel 2).

De Nederlandse veehouderij werd tot voor kort gekenmerkt door een verspreide vestiging van bedrijven in het buitengebied. Dit vestigingsprincipe heeft zijn grenzen bereikt, mede door tal van andere ruimteclaims.

De huidige veehouderij is intensief, qua medicijngebruik en hokdiersystemen. Wat betreft bedrijfsomvang heeft ze echter geen pas kunnen houden met ontwikkelingen in andere landen. De intensieve veehouderij heeft nog wel een concurrerende kostprijs in Europa. Het probleem is echter dat bedrijven in Nederland alleen tegen hoge (quota)-kosten kunnen groeien. De kostprijs neemt toe bij een toename van de bedrijfsomvang. Het gevolg is dat veel bedrijven stilstaan en uitboeren. Deze situatie zal voortduren zolang de niet-grondgebonden veehouderij in Nederland middels volumebeleid van overheidswege moet worden gereguleerd. Het is nodig na te denken over alternatieven. De hamvraag daarbij is of de sector op termijn in staat is productie en afzet beter te reguleren. De invloed van veehouderij en natuur op het landschap kan worden gekarakteriseerd door de mate van concentratie dan wel spreiding. Zowel de koe in de wei als stallen dragen bij aan het

landschap. De ruimtelijke allocatie kan verschillen op bedrijfs- en gebiedsniveau: binnen en of buiten houden van dieren, en geconcentreerde dan wel gespreide vestiging van bedrijven.

Bij transport per auto zijn er grondvormen te onderscheiden: goederentransport, personenvervoer, en autoraces. Zo zijn er ook voor de toekomst enkele grondvormen van veehouderij te onderscheiden. Functies van dieren voor mensen zijn onder andere voedselproductie, natuurbeheer en landschapsbeheer. De belangrijkste vormen van veehouderij zijn de vormen waarbij wordt bijgedragen aan voedselproductie dan wel aan natuurbeheer. Daarnaast wordt er een extra grondvorm onderscheiden; veehouderij die verweven is met het landschap. De volgende drie grondvormen worden aldus onderscheiden:

1. Veehouderij als onderdeel van de voedselkringloop;
 2. Veehouderij verweven met landschap;
 3. Veehouderij ten behoeve van natuurbeheer.
- Voor alle drie de onderscheiden grondvormen geldt dat ze moeten bijdragen aan een verdere ontwikkeling richting verduurzaming van voedingsmiddelenketens en de groene ruimte, zowel in sociaal, economisch als in ecologisch opzicht. De mate waarin de grondvormen daaraan bijdragen, bepaalt hun uiteindelijke omvang. Omvang is overigens een relatief begrip, en kleine structuren zijn niet altijd beter dan grote. We hebben ze allebei nodig. De grondvormen moeten worden beoordeeld binnen de samenhang van het wereldomspannende ecologische en economische systeem. De drie basisvormen komen in haar zuiivere vorm op dit moment nog maar in beperkte mate voor. De ontwikkeling naar deze basisvormen is echter onvermijdelijk en vergt dan ook een transformatie van de sectoren en de gekop-

pelde ketens. Deze transformatie zal binnen 10 à 15 jaar zijn beslag moeten krijgen.

4.9.1 Veehouderij als onderdeel van de voedselkringloop

In deze grondvorm - met een gescheiden productie van voer en melk, vlees en eieren - zal de veehouderij weinig grond nodig hebben en worden dieren jaarrond op stal gehouden. Ook deze veehouderij zal echter moeten passen in het landschap en moeten voldoen aan eisen aan dierenwelzijn en milieu. Uitgangspunt is dat voldoende schaalvoordelen dienen te worden gerealiseerd, hetzij door omvang, hetzij door samenwerking. Het veebedrijf van de toekomst wordt enerzijds gekarakteriseerd door de omvang en structuur ervan, en anderzijds door de relaties met andere veebedrijven, de omgeving en met andere keten- en marktpartijen. Het veehouderijbedrijf zelf wordt een steeds kleinere schakel binnen de productiekolom.

Voor veehouderij ten behoeve van de voedselproductie en -verwerking is een zekere schaalomvang nodig. Dat geldt voor het aantal dieren in een stal, en voor het aantal bedrijven in een gebied. Er zitten voordelen aan geconcentreerde vestiging van veebedrijven.

Legitimeert de mondiale voedselproblematiek het bestaansrecht van grootschalige veehouderij voor de productie van voedsel in Nederland? Het antwoord hierop is niet eenduidig. Mogelijk zou het net zo goed elders in de wereld kunnen. Echter, indien de nationale stedelijke voedsel- en energiekringloop efficiënter wordt door het verwaarden van nevenproducten uit voedingsmiddelenketens heeft veehouderij in Nederland wel bestaansrecht. Voorwaarde daarbij is evenwicht in de nationale mineralenkringloop.

Het veehouderijbedrijf zelf wordt een steeds kleinere schakel binnen de productiekolom

Indien het duurzaam perspectief van veehouderij in Nederland ten behoeve van de voedselproductie en -verwerking in belangrijke mate is gebaseerd op de stedelijke voedselkringloop, dan bepalen deze kringloop én de ecologische draagkracht – de milieugebruiksruimte - de omvang van deze vorm van veehouderij. Men kan verwachten dat op de lange termijn de veestapel in Nederland met ruwweg éénderde moet afnemen om ecologisch inpasbaar te zijn. In de toekomst zal de resterende productiecapaciteit zich voor de helft tot tweederde in deze grondvorm van veehouderij concentreren. Dit zal voor pluimvee meer dan tweederde zijn en voor melkveehouderij ongeveer de helft.

Met name de mogelijkheden tot kostprijsverlaging en de geringere hoeveelheid grond die nodig is voor hokdierhouderij, geven deze vorm economisch perspectief. Deze vorm zal dan ook de meeste stabiliteit in omvang en ruimtebeslag kennen. Omvang wordt ook bepaald door ruimte (in de breedte, naar boven en beneden). Om een idee te geven, de eenheden zullen qua omvang tot 1.000 zeugen met bijbehorende vleesvarkens op een gesloten bedrijf bedragen³. Deze eenheden hebben in principe kavels nodig van 5 ha, waarvan 2 ha voor het bouwblok. De overige 3 ha zijn nodig omdat ook deze grondvorm moet voldoen aan de eis van een open en weids landschap. De veehouderij als onderdeel van de voedselkringloop is in wezen vergelijkbaar met de glastuinbouw. Bij voldoende bedrijfsomvang hebben beide niet-grondgebonden sectoren een sterke economische uitgangspositie. De arbeidsvoorziening zal wel een kritische succesfactor blijken te zijn.

3. Opvallend is de discussie die de afgelopen jaren is ontstaan over de zogenaamde varkensflats. De gehele Nederlandse varkensstapel wordt gehuisvest op slechts enkele duizenden ha. Vanuit ruimtelijk oogpunt zijn er andere activiteiten te benoemen waarbij verregaande concentratie meer ruimte oplevert.

4.9.2 Veehouderij verweven met het landschap

Openheid en weidsheid in het landschap wordt belangrijk gevonden in Nederland. Zonder landbouw wordt het Nederlandse buitengebied uiteindelijk een groot bos. Er zal dus altijd een vorm van landschapsbeheer nodig zijn. Wie het dan ook doet. Bij veehouderij ten behoeve van voedsel én groen komen landgebruik en landschapsbeeld samen. In Nederland waren er in de vorige eeuw verscheidene typen landschappen: terpenlandschap, brinkdorpenlandschap, hoevenlandschap, en het slagenlandschap (de Visser, 1997). In onze verstedelijkte samenleving wordt groot belang toegekend aan de vormenrijkdom van het Nederlandse landschap. Overigens is niet overal in Nederland veehouderij even sterk verweven met het landschap. In het gebied rond Kootwijkerbroek miste men de dieren toen ze niet meer te zien waren tijdens de Mond en Klauwzeer crisis voorjaar 2001. In de akkerbouwprovincie Zeeland is dat echter anders.

In deze grondvorm moeten dieren zichtbaar zijn in het landschap. Dat betekent dat een deel van de koeien, varkens en kippen in een wei of uitloop buiten te zien moet zijn. Zo zullen op een varkensbedrijf met name de pas gespeende zeugen buiten zijn. Het buiten lopen van dieren betekent dat stallen en dus ook bouwblokken langgerechter moeten worden. Misschien moeten we bij stallen niet meer denken in een harde grens tussen binnen en buiten, maar in binnen, tussenruimte (waranda) en buiten. De vormgeving van die tussenruimte is essentieel voor het aangezicht. Binnen kan dan hyperfunctioneel zijn. De landschappelijke context is daarbij

belangrijk. Een zekere mate van regionale identiteit kan worden bereikt via bouwstijl, materiaalgebruik en kleurstelling.

Belangrijk voor deze grondvorm is dat ondernemers een aantal spelregels meekrijgen, waarbinnen zij hun activiteiten kunnen invullen zonder een decorstuk in het Nederlandse landschap te worden. En wel zodanig dat men ook 20-25 jaar vooruit kan zonder weer een omslag te moeten maken. Er is een veebrede transformatie nodig op basis van een integrale set spelregels. Het gaat om een duurzaam systeem dat als basis kan dienen voor behoud of beheer van het landschap. Ondernemers – of het nu agrariërs of natuurorganisaties zijn - moeten zelf kunnen kiezen of landschapsbeheer een aanvullende poot kan zijn. Zeker in het dichtbevolkte Nederland bestaat grote behoefte aan rust, ruimte en openheid. Ongrijpbaar is momenteel in welke mate dat landschapsbeheer zal gebeuren door boeren die voedsel en groen combineren. Deze vorm is het meest labiel. Ze sluit het beste aan bij de wensen van burger maar is economisch labiel vanwege een hoge kostprijs en onzekere opbrengsten. De vraag is hoe boeren in de Europese Unie gecompenseerd gaan worden voor het bijdragen aan het landschapsbeheer.

Bij de verweving van veehouderij en landschap is vooralsnog sprake van een zwakke wisselwerking met de markt. Verwerkende organisaties bedrijven productontwikkeling en marketing vanaf de boerderijfase. Het 'boerderijverhaal' zelf wordt slechts beperkt meegenomen in de marketing. De vraag naar producten met meerwaarde en de vraag naar een gevarieerd cultuurlandschap zullen echter toenemen. De mogelijkheden van alternatieve distributievormen à la 'groenteabonnement' dienen te worden onderzocht.

In de toekomst zal ongeveer eenderde van de dan aanwezige varkens en kippen en de helft van de koeien deel uitmaken van deze grondvorm van veehouderij. Op gesloten varkensbedrijven zullen de eenheden qua omvang tot 250 zeugen met bijbehorende vleesvarkens bedragen.

4.9.3 Veehouderij als natuurbeheer

Voor het beheer van natuurgebieden wordt vaak gebruik gemaakt van grazers zoals runderen, paarden en schapen. De grazende dieren zijn natuurlijke beheerders. Doordat deze grazers selectief eten ontstaat een gevarieerde vegetatie met een grote soortenrijkdom. Het voorkomt dat open gebieden verbossen of graslanden veruigen. Afhankelijk van het type grazer ontstaat er een ander landschap. Veel gebruikte soorten zijn Schotse Hooglander en Drents heideschaap. Het varken en de geit passen nog niet in dit beeld. In West Europa neemt de hoeveelheid aaneengesloten natuur toe en daarmee van de uitwisseling van populaties in allerlei soorten en maten, van zoogdieren (wisent, wilde zwijn, das) en vogels tot insecten. Verspreiding van populaties geeft onherroepelijk een vergroot risico voor verspreiding van ziekten. Niet geïnfecteerde populaties lopen een groot risico geïnfecteerd te raken door mensen, dieren of producten uit geïnfecteerde regio's. Kortom: Europa en daarmee Nederland krijgen te maken met migratie van nieuwe dierziekten. Dit vraagt permanent "dierziektenbeheer" (De Koning, 2001)⁴. Zeker is dat het handhaven van een absolute dierziekte vrije status steeds moeilijker wordt. Dit komt door de voortschrijdende mondialisering, ook van pathogenen, en door veranderingen in het Europese biotoop. De groei van de EU, de verandering van de bestemming van gronden en

4. Slicher van Bath schreef in 1960 over de runderpest in 1711. "Men stond vrijwel machteloos tegenover deze rampen, de overheid nam allerlei maatregelen om besmetting te voorkomen, maar dit hielp weinig. Zieke beesten werden geslacht en de dode onder allerlei voorzorgsmaatregelen begraven, stallen werden ontsmet, vervoer van het vee werd verboden. Toch verspreidde de ziekte zich snel. In gevallen ziet men de ziekte over de kaart voortgaan van dorp tot dorp en van land tot land." Er lijkt weinig te zijn veranderd in twee eeuwen tijd. Echter, toen in 1796 mond- en klauwzeer uitbrak in het Zuid-Duitse Beutelsbach begroeven de dorpingen hun enige, gezamenlijk stier levend op een kruispunt buiten de bebouwde kom. De toverkracht van dit ritueel diende het overige vee voor mond- en klauwzeer te behoeden. (Spiereburg, 1998). Zo beschouwd, lijkt er weer veel te zijn veranderd in twee eeuwen tijd.

Foto: Hans Dijkstra

de veranderingen in het klimaat gaan gepaard met veranderingen in de verspreiding van potentiële ziektedragers en van infectiehaarden en daarmee de risico's voor Nederland.

In dit verband is de vraag aan de orde of ecologische verbindingzones verder moeten worden doorgevoerd of moeten we streven naar compartimentering en afscherming van de Ecologische hoofdstructuur om het risico op dierziekten te beperken? Moeten wij het wilde- en het cultuurvee scheiden en krijgt elke vorm van ruimtegebruik zijn eigen veehouderijsysteem?

Bij veehouderij ten behoeve van natuurbeheer bepaalt de vraag naar natuurbeheer door grote grazers en wroeters de omvang. Door het realiseren van de Ecologische hoofdstructuur ontstaan steeds meer aaneengesloten gebieden. Het totaal aan traditioneel natuurgebied, reservaatgebied en natuurontwikkelingsgebied zal beheerd gaan worden. Deze gebieden kunnen alleen economisch rendabel beheerd worden door inzetten van vee. Een verveelvoudiging van de grondvorm veehouderij ten behoeve van natuurbeheer is te verwachten.

4.10 Slot

Het is gevaarlijk de noodzaak te ontkennen van een heroriëntatie van eenzijdige kostprijsverlaging en schaalvergroting naar modernisering in ecologisch, economisch én sociaal opzicht. Blind zijn voor de veranderende wensen en tijden staat gelijk met "Voorwaarts, wij moeten terug". Sommige zaken kunnen echter pas ten goede veranderen, door ze eerst te accepteren. De perceptie van de burger en de consument moet leidend zijn in denken en doen, zowel voor de individuele veehouders als voor de overheden. Pas dan kan de basis worden gelegd voor een

andere opvatting van de samenleving over de veehouderij. De kern is dat men om de eigen perspectieven te veranderen, eerst zichzelf moet veranderen en niet anderen.

De huidige uitgangspositie van de veehouderij in Nederland is niet rooskleurig. De transformatie naar de nieuwe grondvormen van veehouderij zal twee tot drie decennia in beslag nemen. Het eerste decennium zal nog nodig zijn om de omvang van de veehouderij in overeenstemming te brengen met de ecologische draagkracht. De veestapel zal daardoor met ruwweg eenderde verkleinen. De afname van het aantal bedrijven gaat onverminderd door.

In dit essay is een inschatting gegeven van de mate waarin de vormen, 'veehouderij als onderdeel van de voedselkringloop', 'veehouderij verweven met landschap', en 'veehouderij ten behoeve van natuurbeheer', voor zullen komen. De feitelijke uitkomst zal echter sterk afhankelijk zijn van de mate en het tempo waarin nieuwe markten zich ontwikkelen, alsmede het aloude op voedselvoorziening gerichte (inter)nationale landbouwbeleid zich transformeert richting de wensen van de nieuwe tijd.

De perceptie van de burger en de consument moet leidend zijn in denken en doen, zowel voor de individuele veehouders als voor de overheden